

Cite: Maidanik, Iryna (2023). Hroshovi pereказы v Ukraini vprodovzh povnomashtabnoi viiny [Remittances in Ukraine During the Full-Scale War]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (53), 18-32. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.018>

<https://doi.org/10.15407/dse2023.03.018>

УДК: 314.74

JEL Classification: F24, D31, H56, J69

ПРИНА МАЙДАНІК, канд. соц. наук, старш. наук. співроб., провідний наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID: 0000-0003-0422-1364

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ В УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена вивченню проблематики приватних грошових переказів в Україні з-за кордону та у зворотному напрямку після початку повномасштабного вторгнення. Актуальність дослідження пояснюється карколомними змінами міграційної поведінки населення України у результаті повномасштабного нападу країни-агресора, суттєвим збільшенням відтоку населення за межі країни. У результаті постає необхідність виявити зміни обсягів та шаблонів приватних трансферів, адже ці грошові потоки впродовж тривалого періоду були джерелом підтримання добробуту для їх отримувачів та значно стимулювали розвиток національної економіки. Метою статті є дослідження грошових переказів в Україну з-за кордону та у зворотному напрямку після повномасштабного вторгнення країни-агресора. Використано методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, вибіркового спостереження. Новизна дослідження полягає у з'ясуванні значимості грошових переказів від українців під час війни, визначенні ресурсного потенціалу вимушених та добровільних мігрантів для здійснення приватних трансфертів в Україну, висвітленні тематики спрямування грошових потоків з України за кордон.

Повномасштабна війна призвела до помітного зменшення загальних обсягів надходження грошових переказів в Україну. Це відбулося передусім за рахунок зменшення ареалу охоплення даних, адже після вторгнення агресор окупував додаткову частину територій, а також через можливу зміну трансфертної поведінки відправників. Дослідження виявило стрімке зменшення цін на здійснення переказів в Україну після по-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2023. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

чатку повномасштабного вторгнення. На основі емпіричних даних про рівень добробуту вимушених українських мігрантів за кордоном, які виїхали з країни, їх потенціал до здійснення приватних трансфертів в Україну оцінено як невисокий. Мігранти, котрі виїхали за кордон до початку вторгнення, мають більше можливостей для здійснення трансфертів в Україну. Дослідження зафіксувало поширення активного використання за кордоном коштів, акумульованих в Україні. Йдеться про витрати особистих заощаджень, пенсій та інших видів виплат, а також про невеликі за частотою грошові перекази, направлені вимушеним мігрантам у країні перебування.

Ключові слова: грошові перекази, приватні трансферти, міжнародна міграція, вимушена міграція, Україна, трансфертна поведінка, антициклічність переказів, добробут мігрантів.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Тематика грошових переказів була актуальною для України впродовж десятків років, проте після початку повномасштабної війни вона набула нового трагічного забарвлення. Протягом попереднього періоду приватні трансферти з-за кордону надходили передусім від трудових мігрантів. Нині доба добровільних міждержавних міграцій відійшла в історію і перебіг міграційних потоків відбувається за принципово новими правилами. На початку повномасштабної війни дослідження зовнішніх міграцій відбувалося переважно крізь призму соціального захисту, трохи пізніше науковці почали спрямовувати свої розвідки на аспекти соціальної адаптації та інтеграції українців за кордоном.

Нині практично кожне опитування вимушених мігрантів за кордоном включає завдання щодо вивчення їх намірів на повернення. Такий фокус уваги є частиною ресурсної парадигми досліджень. Ще А. Сміт говорив про людину як вищу цінність в економіці. Люди відіграють вирішальну роль у соціально-економічному розвитку країни, від їх умінь, знань, навичок, компетенції залежить вирішення всіх соціально-економічних проблем [1]. Це стосується й підтримання соціально-економічної системи під час війни та повоєнного відродження. Ресурсна парадигма додатково охоплює вивчення грошових потоків, спрямованих до України, і у протилежному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародних міграцій українців після повномасштабного вторгнення стала вкрай актуальною в нашій країні і за кордоном, передусім у тих країнах, куди прибуло найбільше вимушених мігрантів. Фахівці Управління Верховного комісара ООН у справах біженців створили окрему вебсторінку з даними про загальну чисельність отримувачів статусу тимчасового захисту з України, їх розподілом за країнами ЄС та іншою тематичною інформацією [2]. Державна прикордонна служба України майже з найперших днів повномасштабної війни оприлюднює на своєму сайті інформацію про щоденну чисельність перетинів західної ділянки державного кордону [3]. Агреговані офіційні дані деталізуються за допомогою результатів вибіркового обсте-

жень. Опитування українців, які через війну перебувають за кордоном, українськими агенціями переважно здійснюються в онлайн форматі, адже зараз це є чи не єдиним доступним способом зібрати вихідні дані. Серед важливих проєктів згадаємо дванадцять хвиль опитування «Міграція та соціально-політичні настрої під час війни в Україні» з вибіркою у понад дві тисячі респондентів [4] і дослідження «Настрої та оцінки українських біженців», проведене центром Разумкова [5].

Метою написання цієї статті є дослідження грошових переказів в Україну з-за кордону та у зворотному напрямку після повномасштабного вторгнення країни-агресора.

Новизна дослідження полягає у з'ясуванні значимості грошових переказів від українців упродовж повномасштабної війни, визначенні ресурсного потенціалу вимушених та добровільних мігрантів для здійснення приватних трансфертів в Україну, висвітленні тематики спрямування грошових потоків з України за кордон.

Методологія, методи дослідження і дані. Представлене дослідження ґрунтується на використанні різних джерел даних та із застосуванням низки наукових методів (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, вибіркового спостереження). Інформацію про обсяги надходження грошових переказів до України отримано зі статистики зовнішнього сектору Національного банку України. Визначення ресурсного потенціалу вимушених та добровільних мігрантів для здійснення приватних трансфертів в Україну здійснено на основі результатів опитувань українців, які виїхали за кордон після повномасштабного вторгнення, а саме: Центру економічної стратегії (ЦЕС) та дослідницької агенції *Info Sapiens* [6]; Центру міграційних досліджень (Польща) [7]; Університету Турку (Естонія) [8]. Тематику грошових потоків, спрямованих з України за кордон, розкрито завдяки емпіричним даним, одержаним зі звіту Європейського регіонального бюро УВКБ ООН [9], та даних НБУ.

Згідно з 6-м виданням Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (КПБ6), приватні грошові перекази — це міжнародні перекази та потоки ресурсів до домогосподарств, що надходять з інших країн та головним чином пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення. У структурі платіжного балансу приватні грошові перекази включають у себе статті «оплата праці робітників» і «приватні трансферти». Під оплатою праці розуміють доходи працівників, які працюють за кордоном менше одного року, а також заробітну плату українців, зайнятих у компаніях-нерезидентах. Поняття «приватні трансферти» описує операції між домашніми господарствами-резидентами і домашніми господарствами-нерезидентами. До їх складу входять грошові перекази робітників, які працюють за кордоном більше року та інші приватні перекази між резидентами та нерезидентами.

Рис. 1. Приватні трансферти в Україну впродовж 2008—2022 рр., млн дол. США
Джерело: складено автором за [11].

Статистика банківського сектору — не єдине джерело емпіричних даних про міждержавні грошові перекази. Інформацію збирають також у ході проведення вибіркового обстеження міжнародної міграції населення. У такому разі під грошовими переказами переважно розуміють кошти, що надсилають мігранти до родичів, друзів та інших осіб на батьківщину. Рідше розглядається ситуація, коли мігранти виступають у якості отримувачів переказів. Таке тлумачення грошових переказів наближене до поняття «приватні трансферти» у методології платіжного балансу. У цій статті для аналізу даних банківського сектору використовується термінологія КПБб, а під час роботи з даними вибіркового соціологічного обстеження і у загальних роздумах — узагальнююче поняття «грошові перекази».

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз динаміки грошових переказів показує, що їх обсяг суттєво залежить від загальної соціально-економічної, політичної та безпекової ситуації. Цей показник реагує на системні кризові явища, що спостерігаються в Україні та світі. Оприлюднені на сайті НБУ дані про величину приватних трансфертів за останні п'ятнадцять років (2008—2022 рр.) дають змогу прослідкувати реакцію цього показника на світову фінансово-економічну кризу 2008 р., окупацію Криму, частини Луганщини та Донеччини разом з початком гібридної війни і на повномасштабне вторгнення країни-агресора. На всі зазначені стресові фактори приватні трансферти реагували падінням їх загальних обсягів (рис. 1). Натомість поширення *Covid-19* не призвело до зниження річних обсягів грошових переказів у 2020 р., оскільки їх зменшення було зафіксовано лише у квітні та травні цього року, з червня вони почали швидко відновлюватись і у липні досягли рівня попереднього року [10]. Така ситуація є очевидним наслідком відновлення ринків праці у

країнах призначення українських працівників після піку коронакризи і поновлення доступу до виїзду за кордон після жорсткого закриття кордонів.

Кризи, з якими Україна зіштовхнулася в останні 15 років, залежно від їх впливу на обсяги грошових переказів у країну, можна розділити на дві групи. До першої варто віднести світову фінансово-економічну кризу 2008 р. і поширення *Covid-19*, до другої — гібридну та повномасштабну війну країни-агресора проти України. Кризові явища першої групи спричинили зміну трансфертної поведінки відправників переказів, натомість обидві фази війни призвели до втрати фактичного контролю урядом деяких частин українських територій. НБУ не має змоги збирати дані з окупованих територій, тому стрімке зниження загальних обсягів приватних трансфертів в Україну, зафіксоване у 2014 та 2022 рр., великою мірою пов'язане зі зменшенням географічного охоплення збору даних. Проте структурний чинник звуження зони спостереження пояснює скорочення приватних трансфертів лише частково і супроводжується зміною поведінкових моделей, пов'язаних з пересиланням коштів. Для підтвердження цієї тези наведемо такі дані: Крим та східні райони Донецької і Луганської областей (тобто регіони, що були окуповані на початку прихованого збройного вторгнення в Україну) становлять близько 7 % території України [12], натомість обсяги приватних трансфертів, зафіксовані НБУ у 2014 р., є меншими за попередній рік на 24,7 %.

Наводячи дані про обсяги приватних грошових переказів, НБУ керується методологією платіжного балансу, зокрема 6-м виданням Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (КПБ6). Згідно з цією методологією приватні трансферти складаються з грошових переказів робітників, які працюють за кордоном більше року, та інших приватних трансфертів. Питома вага першої з виділених складових у 2008 р. становила 67,9 %. Упродовж наступних шести років цей показник зменшувався поступово, а в 2015 р. відбулося його стрибкоподібне зниження: з 53,7 % у 2014 р. до 35,6 % у 2015 р. У 2015—2020 рр. значення індикатора коливалося на приблизно однаковому рівні, натомість в останні два роки — дещо зросло: у 2021 р. воно становило 42,7 %, а у 2022 р. — 44,6 %.

Стрімке зменшення частки грошових переказів робітників, котрі працюють за кордоном більше року, у загальній структурі приватних трансфертів пояснюється запровадженням перерахунку даних щодо приватних грошових переказів за 2015—2017 рр. [13]. НБУ пояснює потребу перегляду даних з оприлюдненням у 2017 р. звітів окремих досліджень, проведених Національним банком Польщі, Центральним банком РФ і Державною службою статистики України. Дослідження встановили переорієнтацію напрямків короткострокової міграції з України: помітна частина українців почала надавати перевагу тимчасовому працевлаштуванню в Польщі і залишати ринок праці країни-агресора. Трансфертна поведінка зайнятих у

Польщі українців характеризувалася низькою часткою офіційних переказів, що призвело до структурних змін у показниках платіжного балансу.

У науковій літературі, присвяченій грошовим переказам, поширеною є думка щодо антициклічного характеру грошових переказів, що зростають під час спаду національної економіки країни, до якої вони спрямовуються, і зменшуються у протилежному випадку. Поглиблені дослідження із зануренням у різні національні контексти підтвердили антициклічність переказів у деяких країнах світу і довели їх циклічний характер в інших [14], [15]. Характер та частота здійснення переказів трансформується у тому разі, коли криза стосується не лише країни походження мігрантів, а й країни перебування, тобто коли йде мова про кризові процеси наднаціонального характеру. Експерти світового банку зауважують, що під час пандемії *Covid-19*, що вплинула на всі країни світу, класична модель антициклічності переказів втратила свою актуальність [16]. Війна, розв'язана країною-агресором в Україні, так само впливає на процеси глобального, а не лише національного, соціально-економічного розвитку, вичерпуючи ресурсний потенціал для приватних трансфертів.

Зменшення загальних обсягів грошових потоків, спрямованих до України з-за кордону, можна також частково пояснити возз'єднанням за межами держави колишніх отримувачів переказів з відправниками у результаті вимушеної міграції після вторгнення. Попередні дані вибіркового досліджень свідчать про те, що грошові перекази до війни були спрямовані насамперед до членів родини та найближчих родичів. Згідно з результатами модульного вибіркового обстеження з питань зовнішньої трудової міграції 2017 р., третина домогосподарств (33,7 %), які отримували матеріальну допомогу з-за кордону, одержали її від чоловіка або дружини, майже стільки ж (30,7 %) — від дітей, удвічі менше (15,1 %) — від батьків. Кожному п'ятому домогосподарству (20,1 %) перекази надсилали інші родичі і лише кожному двадцятому (5,7 %) — друзі та інші люди [17]. Дослідження, проведені після повномасштабного вторгнення, показують, що наявність родичів за кордоном слугувала важливим фактором впливу у процесі прийняття рішення про вимушену міграцію [18]. У результаті помітна частка осіб, які на момент повномасштабного вторгнення мали близьких родичів за кордоном, з великою імовірністю виїхали за межі країни і об'єдналися там з близькими. Такі ситуації означають втрату сенсу у здійсненні переказів і їх логічне припинення.

Два неповні місяці 2022 р. до повномасштабного нападу країни-агресора характеризувалися збільшенням грошових надходжень в Україну у вигляді приватних трансфертів порівняно з попереднім роком: у січні зростання було незначним (на 7,4 %), натомість у лютому — набагато помітнішим (на 19,2 %) (рис. 2). Імовірно, що більшість трансфертів направлено до України до 24 числа цього місяця. У березні було зафіксовано стрімке

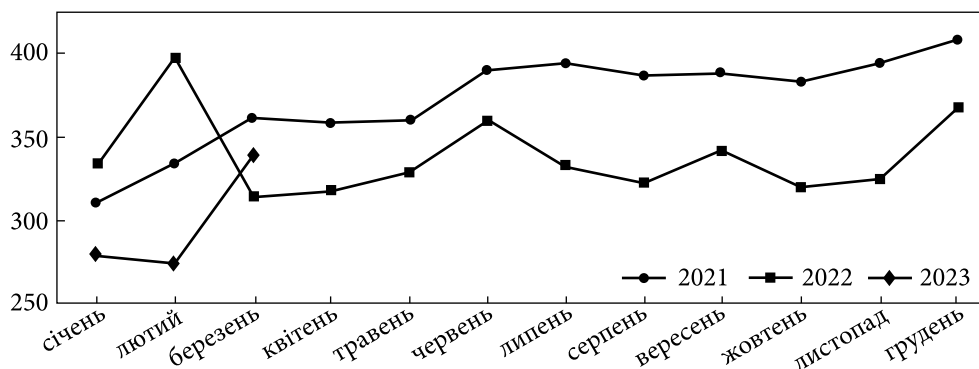

Рис. 2. Помісячна динаміка приватних трансфертів в Україну впродовж січня 2021 р. — березня 2023 р.

Джерело: складено автором за [11].

зменшення показника (на 21,1 % проти лютого і на 13,3 % порівняно з березнем попереднього року). Березень 2022 р. став місяцем з найнижчими обсягами приватних трансфертів. До кінця календарного року вони дещо зросли, але так і не досягли рівня попереднього року. У січні і лютому 2023 р. обсяги приватних трансфертів були меншими за відповідні (довоєнні) показники 2022 р. Дані за березень 2022 і 2023 рр. відрізняються несуттєво, адже відображають соціально-економічні реалії доби, що наступила після повномасштабного вторгнення.

Вартість грошових переказів впливає на їх частоту та поширення. Середні витрати на відправлення 200 доларів в Європу та Центральну Азію у другому кварталі 2021 р. становили 6,3 % від суми переказу, впродовж року вони зросли на 0,1 відсоткового пункту. У рамках ініціативи Європейської комісії група фінансових установ підписала у вересні 2022 р. спільну заяву щодо зобов'язань знизити загальні тарифи на відправлення грошових переказів в Україну — принаймні на період війни. Цільовою ставкою комісії за здійснення приватних трансфертів визначено 3 %. У результаті відбулося стрімке зниження вартості на грошові перекази до України. Найінтенсивніше зменшення тарифів зафіксоване щодо переказів з Німеччини (більше ніж удвічі) та Чехії (майже удвічі). Унаслідок цього вартість послуг грошових переказів німецько-українським коридором стала найнижчою в регіоні [19]. Наразі тариф на відправлення грошей в Україну варіюється від 2,3 % у Німеччині до 4,3 % у США.

Згідно з відомостями НБУ, понад дві третини обсягів приватних грошових переказів у 2021 р. надходили в Україну з шести основних країн: Польщі, США, Великої Британії, Чехії, РФ та Німеччини (рис. 3). Дані про географічний розподіл походження приватних трансфертів за 2022 р. та першу половину 2023 р. поки що не доступні, проте з великою імовірністю

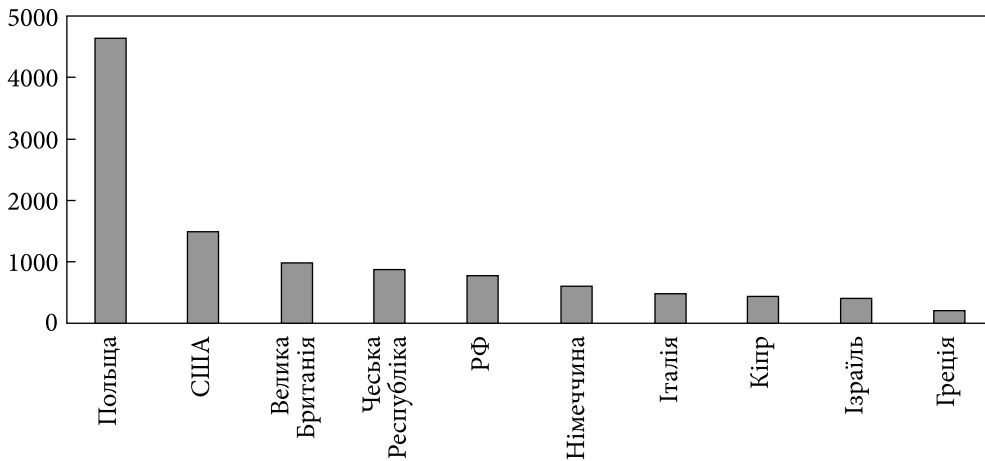

Рис. 3. Обсяги приватних грошових переказів в Україну за десятима основними країнами походження у 2021 р., млн дол. США

Джерело: складено автором за [11].

можна передбачити зростання потоків грошових переказів з Німеччини та зменшення з боку країни-агресора.

Грошові перекази зазвичай формуються з надлишкових коштів, які залишаються після задоволення основних потреб відправників. У цьому контексті зростає увага до розгляду структури вимушених мігрантів з України за рівнем їх добробуту за кордоном. Це важливе завдання для оцінювання розміру груп, що потенційно здатні направляти перекази на батьківщину. Емпіричні дані свідчать про те, що велика частина українських біженців через війну втратила доходи. Згідно з результатами опитування українців, які виїхали за кордон після повномасштабного вторгнення, проведеного Центром економічної стратегії (ЦЕС) та дослідницькою агенцією *Info Sapiens*, до 24 лютого 2022 р. 4 % з них бракувало грошей на харчування, а 8 % — вистачало лише на цю статтю витрат. Наприкінці 2022 р. відповідні частки зросли у декілька разів і становили 12 і 28 % [6].

Вимушені мігранти з України розпорошені різними країнами Європи та світу. У кожній з них діє своя система соціальних виплат, пільг та інших видів підтримки. У Німеччині українці можуть розраховувати на щомісячні виплати з безробіття (близько 400 євро), додаткові виплати на дітей (285—376 євро на місяць залежно від віку дитини) та субсидії на оренду житла. Натомість у Польщі виплати на дитину (приблизно 100 євро на місяць) є єдиним видом матеріальної допомоги, що надається на регулярній основі. У Чеській Республіці існує практика надання лише одноразової допомоги у розмірі близько 200 євро. Виплати в Італії становлять близько 300 євро і надаються впродовж трьох місяців. У результаті цієї неоднорідності виникає суттєва географічна різниця у рівні життя вимуше-

них мігрантів. Згідно з результатами опитування ЦЕС та *Info Sapiens*, 56 % українців у Польщі і 50 % в Італії не вистачає коштів на базові потреби. Натомість у Німеччині 76 % українцям достатньо коштів для покриття базових потреб, а 14 % ні в чому собі не відмовляють [6].

Серед вимушених українських мігрантів в Естонії понад три чверті (78 %) повідомили про те, що потребують більше грошей для покращення свого становища в країні, протилежне заявив лише кожен двадцятий опитаний (5 %). Ще 17 % не змогли чітко відповісти на це запитання [8]. Факт працевлаштування у країні майже не впливав на відчуття достатності коштів у опитаних: серед зайнятих респондентів про потребу збільшення доходу повідомили 74 % (що лише на 4 в.п. менше ніж серед усієї вибірки). Ймовірно, що стабільна зайнятість означає втрату доступу до деяких видів соціальної допомоги (виплат з безробіття, субсидій для оплати житла), натомість розмір заробітної плати ненабагато перевищує державні виплати. Наприкінці весни 2022 р. охоплення українців різними видами соціальної допомоги в Естонії було досить широким: половина з них (51 %) отримували соціальні виплати регулярно, більше ніж чверть (27 %) — іноді, і лише кожен п'ятий (22 %) не отримував їх зовсім. Найпоширенішим видом допомоги були виплати на дітей. Чоловіки, старші та бездітні респонденти найчастіше отримували виплати з безробіття. Найрідше регулярні соціальні виплати отримували самотні українці (у 31 % випадків), а найчастіше — ті, хто мали дітей до 18 років.

Українські мігранти, які виїхали за кордон до повномасштабного вторгнення і вже інтегрувались у країни призначення, мають більше ресурсів для здійснення грошових переказів на батьківщину, ніж українці, котрі залишили країну після 24 лютого 2022 р. Згідно з результатами опитування 7,6 тисяч українців в Польщі, проведеного у липні—вересні 2022 р., 80 % респондентів, які прибули до країни до повномасштабного вторгнення, працювали на умовах повної зайнятості [7]. Серед опитаних, що приїхали після початку повномасштабної війни, про подібну ситуацію повідомили лише близько третини українців. Отже, питома вага безробітних поміж останньої групи у декілька разів перевищувала аналогічний показник серед мігрантів попередньої хвилі. Зайняті вимушені мігранти майже у 40 % випадків виконували найпростіші види робіт, менше ніж 10 % з них були кваліфікованими робітниками. Частки серед добровільних мігрантів, які прибули раніше, становили близько 20 % і близько 30 % відповідно. Натомість серед зайнятих вимушених мігрантів помітно вищою є частка спеціалістів. Зазначена структура зайнятості чинить вплив на здатність різних груп українців акумулювати кошти для грошових переказів на батьківщину.

Грошові перекази у науковій літературі розглядаються переважно як потоки, спрямовані від мігрантів, зокрема трудових, до своїх родичів на батьківщині. Проте окремі дослідження зафіксували наявність помітних

грошових потоків, спрямованих у протилежний бік. Так трапляється у випадках, коли новоприбулі мігранти лише починають шлях своєї адаптації у країні прибуття, іноді їм необхідно сплатити запозичення, витрачені на переїзд до нової країни. У такому разі можливості для надсилання матеріальної допомоги на батьківщину суттєво обмежені або взагалі відсутні. Члени родини, які залишилися на батьківщині, можуть підтримувати мігрантів за кордоном допоки вони досягнуть фінансової стабільності [20].

Взаємозв'язки вимушеної міграції з грошовими переказами на сьогодні досліджені не достатньо. Згадка про те, що переказані кошти мають важливий потенціал для відновлення сімей, які зазнали вимушеної міграції [21], виглядає цілком розважливо. Проте у такому разі необхідно ретельно проаналізувати контекст зародження потоків вимушеної міграції, щоб зрозуміти, хто може бути відправником переказів, надісланих цій категорії отримувачів. Масштабний рух біженців виникає найчастіше під час війн або збройних конфліктів. Ці процеси зазвичай супроводжуються погіршенням соціально-економічних умов проживання, зниженням рівня доходів у країні. Особи, які залишаються на батьківщині в таких умовах, навряд чи мають стабільні надлишкові кошти для систематичної підтримки родичів, що виїхали за межі країни. Крім того, найчастіше вартість життя у країнах, які приймають біженців, вища ніж у регіонах їх походження. Це може додатково знизити мотивацію до переказів, адже купівельна спроможність суми, яка виглядає солідною на батьківщині, у країні призначення може виявитися незначною.

Дослідження, проведене УВКБ ООН, свідчить про те, що незначна частина вимушених мігрантів з України все ж отримує грошові перекази з батьківщини. Про це повідомили 12 % опитаних (табл. 1). Проте якщо розширити фокус дослідження і включити до нього не лише приватні трансферти, а всі потоки коштів, згенерованих в Україні і спрямованих у країни призначення вимушених мігрантів, виявиться, що масштаби грошової маси, що рухається за межі держави услід за людьми, які виїхали, є набагато значнішими. Для третини респондентів заощадження входять

Таблиця 1. Розподіл домогосподарств біженців з України залежно від основних джерел їх доходу, %

Джерело доходу	%
виплати соціальної допомоги / грошова допомога	47
заробітна плата / доходи від працевлаштування	35
заощадження	32
перекази від родичів або друзів з України	12
пенсії	12

Джерело: Дослідження УВКБ ООН, 2022 р. [9].

до переліку основних джерел доходу. Найімовірніше, ці заощадження були акумульовані на батьківщині ще до повномасштабного вторгнення. Кожна восьма особа у вибірці згадала про пенсії. Для третини опитаних заробітна плата є важливим джерелом доходу. У межах цього дослідження важливо звернути увагу на той факт, що частина вимушених мігрантів зберігають трудові контакти з батьківщиною: кожен сьомий поміж працевлаштованих або самозайнятих осіб працює дистанційно на українського роботодавця. Таким чином, доходи від працевлаштування також частково можуть надходити у країни призначення з України.

Національний банк України звітує про суттєве зростання витрат українців за кордоном впродовж 2022 р. [22]. Протягом перших місяців після повномасштабного вторгнення в українських банках було зафіксовано помітне зниження коштів на валютних рахунках фізичних осіб, натомість залишки на гривневих рахунках, навпаки, зростали. Експерти НБУ пов'язують останнє з підвищенням заробітних плат військовослужбовцям та збільшенням їх чисельності, а також з виплатами за поранення / загибель. Використання коштів з карток українських банків за кордоном відбувалося найчастіше у вигляді зняття готівки та здійснення операцій в торгівельній мережі. Вимушені мігранти — не єдина категорія осіб, які активно знімали готівкові кошти за кордоном. У результаті суттєвої різниці курсу валют в Україні зародилося явище т. зв. карткового туризму, яке почало згасати після запровадження обмежень на зняття готівкової валюти за кордоном. У березні—червні 2022 р. середньомісячні обсяги зняття готівки за межами України становили 990 млн дол, а вже у липні—жовтні вони зменшились на 42 %.

Висновки. Дослідження тематики грошових переказів не втратило своєї актуальності після початку повномасштабної війни. Рух грошових потоків через державні кордони тісно по'язаний з міграціями населення, тому у випадках різкої зміни масштабів та зразків просторового руху одночасно зростає і значимість досліджень у царині переказів. Повномасштабна війна призвела до зменшення загальних обсягів грошових коштів, що спрямовані в Україну у вигляді переказів. Початок попередньої фази війни (т. зв. гібридної агресії) так само відзначився зменшенням приватних трансфертів. Однією з причин в обох випадках виступає окупація ворогом частини українських територій, в результаті чого НБУ не має можливості збирати там необхідні дані.

Дослідження рівня добробуту вимушених мігрантів з України показує, що їх ресурсний потенціал до надсилання переказів в Україну є невисоким. Для багатьох з них війна призвела до зменшення доходів та зниження рівня життя. Облаштування на новому місці вимагає додаткових коштів, яких часто бракує. Попередня хвиля мігрантів, котрі виїхали з України до повномасштабного вторгнення, нині краще інтегровані у країнах вселення, тому вони мають більше можливостей здійснювати трансфери. Разом з тим ба-

гато вимушених мігрантів, рятуючись від війни, виїжджали за кордон до родичів або інших людей зі свого близького оточення. Тому частина отримувачів переказів попереднього періоду об'єдналася за кордоном з відправниками, що є однією з причин зменшення грошових надходжень до України у вигляді переказів. Загалом тематика грошових переказів під час повномасштабного вторгнення є малодослідженою, відчувається суттєвий брак емпіричних даних у цій сфері. Натомість ця проблематика є актуальною нині та на перспективу повоєнного відродження.

Майбутня динаміка надходження грошових переказів до України залежатиме від чисельності вимушених мігрантів за кордоном, посилення їх трудової інтеграції у країнах призначення, збереженні зв'язків з родичами та близькими в Україні та від можливостей останніх підтримувати необхідний рівень життя, перебуваючи на батьківщині. Завершення війни впливатиме на надходження грошових переказів в Україну великою мірою за рахунок міграційної реакції громадян на цю подію та умов мирної перспективи подальшого розвитку. Масштабне повернення вимушених мігрантів на батьківщину означатиме зменшення чисельності потенційних відправників грошових переказів. Очікуване післявоєнне відкриття кордонів для чоловіків дозволить поповнити ряди відправників за рахунок тимчасової трудової міграції за кордон деяких представників цієї групи. У разі, якщо можливість виїзду за кордон для чоловіків перетвориться на фактор возз'єднання українських сімей за кордоном, знизиться чисельність потенційних отримувачів переказів, що зменшуватиме їх загальні обсяги. Нині результати вибіркового дослідження систематично фіксують наміри більшості вимушених українських мігрантів на майбутнє повернення в Україну. Проте з плином часу ситуація може змінюватися, до того ж реальна поведінка повторює раніше висловлені наміри з певним відхиленням. Відтак грошові перекази можуть стати додатковим джерелом відновлення повоєнного добробуту для деяких категорій населення, але розраховувати на їх суттєву роль у відродженні всієї країни не варто.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткачук І. Людина в основі наукових досліджень вчених-економістів. *Ефективна економіка*. 2017. № 12.
2. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 07.06.2023).
3. Державна прикордонна служба України. Офіційний вебсайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2023).
4. Міграція та соціально-політичні настрої під час війни в Україні / дванадцята хвиля. Gradus research company. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/gradus-eu-wave-12-ua/> (дата звернення: 06.06.2023).
5. Настрої та оцінки українських біженців (липень-серпень 2022 р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> (дата звернення: 30.05.2023).

6. Михайлишина Д. Що стимулюватиме українських біженців повернутися додому. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/20/698183/> (дата звернення: 12.04.2023).
7. Górny A. Between Ukraine and Poland. Ukrainian migrants in Poland during the war. *Centre of Migration Research Newsletter*. February 2023. № 2(28).
8. Jauhiainen J., Erbsen H. A., Lysa O., Espenberg K. Temporary protected Ukrainians and other Ukrainians in Estonia. University of Turku. 2022. 142 p.
9. Життя на паузі: наміри та перспективи біженців з України. Регіональний звіт № 2 щодо намірів біженців. Вересень 2022. 24 с.
10. Шоломицька О. Ринок праці України, гендерна нерівність та трудова міграція: досвід карантину. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/15/670012/> (дата звернення: 21.03.2023).
11. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору (2023). URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення: 03.05.2023).
12. Росія окупувала 7 % території України — Президент. URL: <https://web.archive.org/web/20210508170127/https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2644798-rosia-okupuvala-7-teritorii-ukraini-prezident.html> (дата звернення: 07.06.2023).
13. Національний банк України. Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015—2017 роки. Департамент статистики та звітності. Київ, 2018. URL: [https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Remittances %20_2015-2017.pdf?v=4](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Remittances%20_2015-2017.pdf?v=4) (дата звернення: 02.06.2023).
14. Vargas-Silva C. Remittances and the Business Cycle: A Reliable Relationship? URL: <https://www.compas.ox.ac.uk/2014/remittances-and-the-business-cycle-a-reliable-relationship/> (дата звернення: 06.05.2023).
15. Remittances, Countercyclicality, Openness and Government Size. *Recherches économiques de Louvain*. 2011. 4 (vol. 77). P. 89—114. <https://doi.org/10.3917/rel.774.0089> (дата звернення: 15.03.2023).
16. Світовий банк прогнозує найстрімкіше скорочення обсягів грошових переказів у новітній історії. The World Bank. 2020. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history> (дата звернення: 07.06.2023).
17. Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 36 с.
18. Перші дні повномасштабної війни: думки, переживання, дії. Перші результати дослідження. CEDOS. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/pershi-dni-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-2.pdf> (дата звернення: 27.03.2023).
19. Remittances brave global headwinds. Special Focus: Climate Migration. Migration and Development Brief 37. URL: https://www.knomad.org/sites/default/files/publication-doc/migration_and_development_brief_37_nov_2022.pdf (дата звернення: 01.04.2023).
20. Mobrand E. Reverse Remittances: Internal Migration and Rural-to-Urban Remittances in Industrialising South Korea. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2012. № 38. P. 389—411. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.658544>
21. Pendley S. C., VanLandingham M. J., Pham N. N., Do M. Resilience within Communities of Forced Migrants: Updates and the Path Forward. *Journal on Migration and Human Security*. 2021. № 9. P. 154—164. <https://doi.org/10.1177/23315024211038947>
22. Туча О., Співак І., Бондаренко О., Погарська О. Вплив українських мігрантів на економіку країн-реципієнтів. Національний банк України. Дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4 (дата звернення: 17.05.2023).

REFERENCES

1. Tkachuk, I. (2017). The Individual at the Core of Scientific Research by Economists. *Effective Economics*, 12 [in Ukrainian].
2. Operational data portal. Ukraine refugee situation (2023). <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. State Border Guard Service of Ukraine. Official website (2023). <https://dpsu.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Migration and social-political attitudes during the war in Ukraine (2022). Gradus research company. <https://gradus.app/uk/open-reports/gradus-eu-wave-12-ua/> [in Ukrainian].
5. Attitudes and assessments of Ukrainian refugees (July–August 2022). *Razumkov center*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> [in Ukrainian].
6. Mykhalyshyna, D. (2023). What Will Encourage Ukrainian Refugees to Return Home. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/20/698183/> [in Ukrainian].
7. Górny, A. (2023). Between Ukraine and Poland. Ukrainian migrants in Poland during the war. *Centre of Migration Research Newsletter*, February 2023, № 2(28).
8. Jauhiainen, J., Erbsen, H. A., Lysa, O., & Espenberg, K. (2022). Temporary protected Ukrainians and other Ukrainians in Estonia. University of Turku. 142 p. https://www.researchgate.net/publication/364817798_Temporary_protected_Ukrainians_and_other_Ukrainians_in_Estonia_2022
9. Life on Pause: Intentions and Prospects of Refugees from Ukraine. Regional Report No. 2 on Refugee Intentions (September 2022). 24 p. [in Ukrainian].
10. Sholomitska, O. (2021). Labor Market of Ukraine, Gender Inequality, and Labor Migration: Quarantine Experience. <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/15/670012/> [in Ukrainian].
11. National Bank of Ukraine. Statistics of the External Sector (2023). <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>
12. Russia Occupied 7 % of Ukraine's Territory – President (2021). *Ukrinform*. <https://web.archive.org/web/20210508170127/https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2644798-rosia-okupuvala-7-teritorii-ukraini-prezident.html> [in Ukrainian].
13. National Bank of Ukraine (2018). Revised Data on Private Money Transfers to Ukraine for 2015-2017. Department of Statistics and Reporting. Kyiv. [https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Remittances %20_2015-2017.pdf?v=4](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Remittances%20_2015-2017.pdf?v=4) [in Ukrainian].
14. Vargas-Silva, C. (2014). Remittances and the Business Cycle: A Reliable Relationship? <https://www.compas.ox.ac.uk/2014/remittances-and-the-business-cycle-a-reliable-relationship/>
15. Remittances, Countercyclicality, Openness and Government Size (2011). *Recherches économiques de Louvain*, 4 (vol. 77), 89–114. <https://doi.org/10.3917/rel.774.0089>
16. The World Bank Forecasts the Sharpest Decline in Remittance Volumes in Recent History. The World Bank (2020). <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history> [in Ukrainian].
17. External labor migration of the population of Ukraine (based on the results of a modular sample survey). *Statistical Bulletin* (2017). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
18. The First Days of Full-Scale War: Thoughts, Emotions, Actions. Initial Research Findings. (2022). CEDOS. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/pershi-dni-povnomasshtabnoyivijny-v-ukrayini-2.pdf>
19. Remittances brave global headwinds (2022). Special Focus: Climate Migration. Migration and Development Brief 37. https://www.knomad.org/sites/default/files/publication-doc/migration_and_development_brief_37_nov_2022.pdf

20. Mobrand, E. (2012). Reverse Remittances: Internal Migration and Rural-to-Urban Remittances in Industrialising South Korea. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38, 389—411. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.658544>
21. Pendley, S. C., VanLandingham, M. J., Pham, N. N. & Do, M. (2021). Resilience within Communities of Forced Migrants: Updates and the Path Forward. *Journal on Migration and Human Security*, 9, 154—164. <https://doi.org/10.1177/233150242111038947>
22. Tucha, O., Spivak, I., Bondarenko, O. & Poharska, O. (2022). The Impact of Ukrainian Migrants on Recipient Countries' Economies. National Bank of Ukraine. Research. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 09.06.2023

Iryna Maidanik, PhD (Sociology), Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID: 0000-0003-0422-1364

REMITTANCES IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE WAR

The article is dedicated to the study of the issues related to private money transfers to Ukraine from abroad and in the reverse direction after the onset of a full-scale invasion. The relevance of the research is explained by the dramatic changes in migration behavior of the Ukrainian population as a result of the full-scale attack by the aggressor country and the significant increase in population outflow beyond the country's borders. As a result, it is necessary to identify the changes in the volumes and patterns of private transfers since these financial flows have been a source of well-being for their recipients and have significantly stimulated the development of the national economy. The aim of the article is to investigate money transfers to Ukraine from abroad and in the reverse direction after the full-scale invasion by the aggressor country. Methods of analysis, synthesis, comparison, generalization, and selective observation were used. The novelty of the research lies in determining the significance of money transfers from Ukrainians during the full-scale war, identifying the resource potential of forced and voluntary migrants for conducting private transfers to Ukraine, and highlighting the theme of outbound financial flows from Ukraine.

A full-scale war has led to a noticeable decrease in the overall volume of remittances to Ukraine. This has primarily occurred due to a reduction in the coverage area of data collection, as the aggressor occupied additional territories, and also due to possible changes in the remitters' transfer behavior. Research has revealed a rapid decrease in the cost of conducting remittances to Ukraine following the onset of the full-scale invasion. Based on empirical data regarding the well-being of forced Ukrainian migrants abroad who left the country after the full-scale invasion, their potential for conducting private transfers to Ukraine is assessed as low. Migrants who left the country before the invasion have more opportunities for making transfers to Ukraine. The research has documented the widespread active use of funds accumulated in Ukraine abroad. This includes personal savings, pensions, and other types of payments, as well as infrequent remittances sent to forced migrants in their host countries.

Keywords: remittances, private transfers, international migration, forced migration, Ukraine, transfer behavior, counter-cyclicity of transfers, migrants' well-being.